

۲۰۵۴۹۹۹

مبانی عرفان عملی

دکتر سعید رحیمیان

مهدی کمانی زارع

با همکاری

دکتر وحید محردی

تهران

۱۳۹۷

Rahimian, Saeid

سرشناسه: رحیمیان، سعید، ۱۳۴۴-

عنوان و نام پدیدآور: مبانی عرفان عملی / سعید رحیمیان، مهدی کمپانی زارع، با همکاری وحید محمودی.

مشخصات نشر: تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی؛ شیراز: مرکز پژوهش‌های فرهنگ اسلامی دانشگاه شیراز، ۱۳۹۷.

مشخصات ظاهری: نه، ۲۵۴ ص.

فروست: «سمت»؛ ۲۲۳۲. الهیات (ادیان و عرفان)؛ ۳۳.

شابک: ۲-۰۶۶۴-۰۲-۶۰۰-۹۷۸-۱۹۰۰۰۰ ریال

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

یادداشت: پشت جلد به انگلیسی: Saeid Rahimian, Mehdi Kompani Zare, Vahid Mahmoudi. The Principles of Practical Mysticism.

یادداشت: کتابنامه.

موضوع: عرفان، Mysticism

موضوع: آداب طریقت، Customs of the Order

شناسه افزوده: کمپانی زارع، مهدی، ۱۳۵۹-

شناسه افزوده: محمودی، وحید، ۱۳۶۶-

شناسه افزوده: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی.

The Organization for Researching and Composing University Textbooks in the Humanities (SAMT), Institute for Research and Development in the Humanities.

شناسه افزوده: دانشگاه شیراز، مرکز پژوهش‌های فرهنگ اسلامی

رده‌بندی کنگره: ۹۷ م ۲۸۶/۲ BP

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۸۳

شماره کتابشناسی ملی: ۲۵۰۲

مبانی عرفان عملی

دکتر سعید رحیمیان (استاد دانشگاه شیراز)، مهدی کمپانی زارع، با همکاری: دکتر وحید محمودی (عضو هیئت علمی پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی «سمت»)

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی و مرکز پژوهش‌های فرهنگ اسلامی دانشگاه شیراز

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۷

تعداد: ۵۰۰

حروفچینی و لیتوگرافی: سمت

چاپ: یاران (قم)، صحافی: زرین (قم)

قیمت: ۱۹۰۰۰۰ ریال. در این نوبت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشندگان و عوامل توزیع مجاز به تغییر آن نیستند.

هر شخص حقیقی یا حقوقی که تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشران، نشر یا بخش یا عرضه یا تکثیر یا تجدید چاپ نماید، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

تهران، بزرگراه جلال آل احمد، غرب پل یادگار امام (ره)، رویه‌روی پمپ گاز، کد پستی ۱۴۶۳۶،

تلفن: ۰۲۰-۴۴۴۶۲۵۰ @sazman_samt @info@sam.ac.ir www.sam.ac.ir

نشانی: شیراز، بلوار ارم، پردیس ارم دانشگاه شیراز، جادهٔ رصدخانه، دوراهی بعد از ادارهٔ نقلیهٔ دانشگاه،

ساختمان جهان پارس، طبقهٔ همکف، تلفن: ۰۷۱۳۶۴۶۰۷۱۴ Shirazu.ac.ir/is cu/

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار
۵	فصل اول: مقدمات و کلیات
۵	تعریف عرفان
۵	دسته‌بندی تعاریف عرفان
۷	ابعاد عرفان
۹	اصول مشترک نظام‌های گوناگون عرفان عملی
۱۲	ویژگی‌های سیر و سلوک عرفانی
۱۴	مؤلفه‌های سیر و سلوک در عرفان عملی اسلام
۱۵	ادوار تاریخی عرفان عملی
۱۷	دوره تکوین عرفان عملی
۱۷	دوره رشد و رواج
۱۷	دوره تصحیح و پختگی
۱۸	دوره شرح و تفصیل
۱۸	دوران رسمی و نهادینه شدن
۱۹	پیوند تشیع با عرفان و تصوف
۲۰	پرسش
۲۱	فصل دوم: دین، عرفان و اخلاق
۲۲	عرفان عملی و دین (خاستگاه عرفان و تصوف)
۲۳	سه مرحله دین‌داری و رفتار اخلاقی در قرآن کریم
۲۵	درجات دین‌داری و شیوه‌های زیست دینی
۲۶	شریعت، طریقت و حقیقت
۲۹	عارفان و التزام به شریعت
۳۲	شبهاتی در نسبت دین و عرفان
۳۴	انحای گوناگون دین‌داری

۳۵	زبان عرفان
۳۶	برای مطالعه بیشتر
۳۸	عرفان عملی، حکمت عملی و اخلاق
۴۰	اخلاق عرفانی و تقسیمات آن
۴۲	پرسش
۴۴	فصل سوم: مبانی نظری عرفان عملی (با تأکید بر انسان‌شناسی عرفانی)
۴۴	نقش عرفان نظری در سیر و سلوک
۴۸	الف) وحدت وجود
۵۰	ب) تجلی و سایه‌وار بودن عالم
۵۱	ج) سلسله ترتیب و وجه خاص
۵۲	نفس و مراتب آن
۵۲	رابطه نفس و بدن
۵۴	عالم صبر و عالم کبر
۵۵	ضرورت خودشناسی
۶۰	برای مطالعه بیشتر
۶۶	مراتب نفس
۶۸	برای مطالعه بیشتر
۷۲	قوای نفس و رابطه آن با اعمال و نيات
۷۵	تأثیر ملکات نفسانی در شخصیت انسان
۷۸	برای مطالعه بیشتر
۷۹	اقسام حجاب‌ها و گستره آن
۸۲	برای مطالعه بیشتر
۸۴	برای مطالعه بیشتر
۸۵	پرسش
۸۷	فصل چهارم: سیر و سلوک، اهداف و اصول آن
۸۷	عناصر بنیادین عرفان عملی
۸۸	سیر و سلوک
۹۰	هدف و غایت سیر و سلوک
۹۳	برای مطالعه بیشتر
۹۵	ارتباط کشف و کرامات با هدف سیر و سلوک
۱۰۰	ویژگی‌های سیر و سلوک عرفان اسلامی در عمل

۱۰۲	منازل و مقامات سیر و سلوک
۱۰۲	مبدأ سیر و سلوک
۱۰۴	اقسام سالکان
۱۱۵	مقامات سالکان
۱۱۵	تفاوت احوال و مقامات
۱۱۶	برای مطالعه بیشتر
۱۱۹	انواع تقسیم‌بندی منازل و مقامات سلوکی
۱۲۰	الف) تقسیمات دو گانه
۱۲۰	ب) تقسیم سه گانه
۱۲۱	تخلیه، تجل و تخلیه
۱۲۱	ج) تقسیمات چهار گانه
۱۲۲	اسفار اربعه (سفرهای چهار گانه)
۱۲۴	د) تقسیم پنج گانه
۱۲۴	ه) تقسیم هفت گانه
۱۲۵	و) تقسیم نه گانه
۱۲۵	ز) تقسیم ده گانه
۱۲۸	ح) تقسیم دوازده گانه
۱۲۸	ط) مراحل چهل گانه و بیشتر
۱۲۹	تحلیل و جمع‌بندی
۱۳۰	پرسش
۱۳۲	فصل پنجم: مقام و منزل توبه
۱۳۲	جایگاه توبه
۱۳۳	تعریف توبه
۱۳۵	مرادفات توبه
۱۳۶	ارکان، شرایط و مقدمات توبه
۱۳۸	اقسام و درجات توبه
۱۳۹	برای مطالعه بیشتر
۱۴۱	توبه از توبه
۱۴۲	فراموشی یا عدم فراموشی گناه
۱۴۲	برای مطالعه بیشتر
۱۴۳	پرسش

۱۴۴	فصل ششم: مقام و منزلت عشق
۱۴۴	دشواری‌های کلمه عشق در فرهنگ اسلامی
۱۴۶	معانی عشق
۱۴۸	عشق حقیقی و عشق مجازی
۱۵۱	تأثیرات ژرف عشق در سلوک و دین‌داری
۱۵۴	برای مطالعه بیشتر
۱۵۹	پرسش
۱۶۰	فصل هفتم: ابزارهای سیر و سلوک و فنون مراقبه
۱۶۲	ریاضیات، اهداف و ابزار آن
۱۶۳	۱. مراقبه
۱۶۴	مراحل مراقبه
۱۶۴	فنون مراقبه
۱۶۵	۱. فکر
۱۶۶	برای مطالعه بیشتر
۱۶۶	اهمیت فکر و آثار آن
۱۷۷	برای مطالعه بیشتر
۱۷۸	۲. ذکر
۱۹۱	۳. سکوت
۱۹۳	۴. عزلت و خلوت‌گزینی
۱۹۵	۵. سهر (شب‌زنده‌داری)
۱۹۷	۶. جوع
۱۹۷	پرسش
۱۹۹	فصل هشتم: آسیب‌شناسی عرفان و آفات راه
۲۰۶	معیارهای شناخت خواطر
۲۰۶	برای مطالعه بیشتر
۲۰۷	موانع بیرونی و موانع درونی
۲۰۸	پرسش
۲۰۹	فصل نهم: نهادهای تاریخی - اجتماعی عرفان عملی و برخی آیین‌های آن
۲۱۲	مراکز گردهمایی اهل عرفان
۲۱۲	الف) مسجد

۲۱۳	ب) رباط
۲۱۴	ج) خانقاه
۲۱۵	برای مطالعه بیشتر
۲۲۴	برای مطالعه بیشتر
۲۲۵	آیین‌ها و مناسک عرفا و متصوفه
۲۲۵	الف) خرقه پوشی
۲۲۶	برای مطالعه بیشتر
۲۲۸	ب) سماع
۲۲۹	برای مطالعه بیشتر
۲۳۱	ج) چله نشینی
۲۳۴	پرسش
۲۳۵	کتابنامه
۲۴۴	نمایه اشخاص
۲۴۷	نمایه اصطلاحات

پیشگفتار

کتاب پیش روی خواننده گرامی، مبانی عرفان عملی در اسلام است که نگارش و تألیف آن بنابر نظر رئیس محترم سازمان «سمت» مرحوم دکتر احمد احمدی (ره) و براساس طرحی که نگارنده به سازمان «سمت» ارائه کرد به عهده حقیر نهاده شد. چنان که از عنوان کتاب برمی آید، محتوای آن بررسی مبانی، اصول و قواعدی است که عرفان عملی در اسلام بر آن مبتنی است و همچنین تین روش زیست و نحوه سیر و سلوک سالکان و راهیان راه معرفت براساس آن تنظیم می شود. بر این اساس باید توجه داشت که: این کتاب، کتابی در عرفان عملی نیست و بنا ندارد نه‌های عملی در سیر و سلوک ارائه کند یا دستورالعمل‌های عارفان را به قصد عمل کردن مخاطبان ارائه دهد یا به مقامات و منازل عرفانی و لوازم و احکام و مقتضیات هر یک پردازد. هرچند، گاه بنا به ضرورت به برخی شیوه‌های سلوکی و ابزارهای سیر و سلوک اشارت رفته است. همچنین کتاب، در اخلاق عرفانی نیست. برخی از کتاب‌های نگاشته شده در عرفان عملی با این که حاوی دستورالعمل یا ذکر مقامات عرفانی نیستند، اما به نوعی فضایل اخلاقی را در حد عرفانی آن مطرح می کنند؛ یعنی فراتر از حد اعتدالی که در اخلاق متعارف تعریف می شود. در فصل ابتدایی کتاب، به مبانی اخلاق عرفانی، درجات و اقسام آن و تفاوت آن با اخلاق متعارف خواهیم پرداخت.

همچنین این کتاب، کتابی در تاریخ تصوف و طرح یا بررسی زنجیره سلسله‌های تصوف نیست بلکه تلاش دارد به وجه مشترک آن‌ها پردازد، یعنی مبانی‌ای که به سلسله‌ها در شیوه‌های عملی خود مدنظر قرار می دهند و مراعات می کنند. هرچند در آخرین بخش نگاهی از بیرون به نهادهای صوفیانه و آداب و رسومشان انداخته شده است.

باید بین عرفان عملی به مثابه شیوه زیست و سبکی از زندگی با علم عرفان عملی که رشته‌ای آموزشی حاوی دستورالعمل‌هایی برای طی صحیح این طریق و بیان قواعد این شیوه زیست است نیز تفاوت قائل شد. آنان که در طریقت سیر کرده‌اند لزوماً اثری مکتوب یا نقلی و شفاهی از خود به یادگار نگذاشته‌اند. همچنین آنان که در عرفان عملی قلم زده‌اند لزوماً در

اوج این مسیر قدم نهاده‌اند؛ هرچند، عارفانی نیز در هر دو بخش قرین توفیق بوده‌اند.

درنهایت در این کتاب، مبانی نظری و نیز اصول عملی زیربنای سیر و سلوک در عرفان اسلامی و نیز مبنای دستورالعمل‌ها و شیوه زیست عارفان بزرگ جهان اسلام و اغلب سلاسل تصوف، با ذکر نمونه‌هایی واکاوی می‌شود. این مبانی شامل مبانی نظری از جمله مبانی وجودشناختی، جهان‌شناختی و نیز مبانی الهیاتی و به خصوص مبانی انسان‌شناختی آن‌ها می‌شود. در بخشی نیز نحوه تأثیر این مبانی در سیر و سلوک عارفان تبیین شده است.

در فصل نخست (مقدمات و کلیات) با توجه به اهمیت تعریف موضوع مورد بحث به تعریف عرفان و ابعاد و اقسام آن (نظری و عملی) و تمایز عرفان عملی با اخلاق و حکمت عملی، هرچنین مباحث مهمی همچون اصول و قواعد مشترک نظام‌های عرفان عملی عام، نظام‌های عرفان عملی خاص دینی، نظام‌های عرفان عملی اسلامی و درنهایت نظام‌های عرفان عملی شیعی پرداخته شده است. در همین فصل به اجمال ادوار تاریخی عرفان عملی و ربط تشیع و عرفان و نیز مخرج شده است. در فصل دوم نسبت بین دین و عرفان، اقسام و مراحل دین‌داری و به تناسب آن مبحث شریعت، طریقت و حقیقت و نیز دفع شبهات این مبحث پرداخته شده و در انتها به اجمال به زبان عرفان و اقسام شیوه‌های آن اشاره شده است. همچنین به نسبت عرفان عملی و اخلاق اختصاص یافته که در ضمن آن اخلاق عرفانی و سه مرحله آن (اخلاق پیش از سلوک، هنگام سلوک، پس از سلوک) بیان شده است. فصل سوم به مبانی نظری عرفان عملی مربوط است، یعنی نقش عرفان نظری در عرفان عملی که با ذکر نمونه‌هایی وارد این بحث شده است. در همین فصل به مبانی انسان‌شناسانه عرفان عملی، معرفت نفس و اهمیت آن، مراتب نفس و قدری آن، انواع ادراکات و لذات نفس، جایگاه عقل و اراده در نفس و درنهایت حجاب‌های ظاهری و نورانی و لطایف سبع به عنوان درجات تعالی نفس پرداخته خواهد شد.

در فصل چهارم با عنوان سیر و سلوک، اهداف و اصول آن به عناصر بنیادین عرفان عملی پرداخته شده است که ابتدا با تعریف سیر و سلوک و آغاز آن و سپس با مبحث هدف سیر و سلوک نیز برخی مقارنات و مقامات سیر و سلوک ادامه می‌یابد. در ضمن ذکر این مقامات و مبانی و ویژگی‌های سیر و سلوک عرفان اسلامی در عمل، به بررسی و نقد نحله‌های شبه‌عرفانی و منازل و مقامات سیر و سلوک پرداخته شده که از مبدأ سیر و سلوک آغاز می‌شود و مباحث اقسام سالکان و تفاوت رهروان طریق را شامل است. سپس ضمن تشریح و تفاوت احوال و مقامات به مقامات متدرج و مترتب عرفانی و انواع تقسیم‌بندی‌های منازل

سلوکی و مبنای آن‌ها پرداخته می‌شود. در فصل پنجم و ششم به عنوان نمونه‌ای از منازل و مقامات عرفانی به دو مقام توبه و مقام محبت (عشق) به تفصیل پرداخته شده است. چنان که در ذکر دو فصل اخیر ملاحظه می‌شود، از بین مقامات و احوال تنها به دو مورد یعنی توبه و محبت (عشق) اکتفا شده است؛ چه این که توضیح همه مقامات و احوال به نحوی که معانی عرفانی آن‌ها را به خوبی منتقل کند، در کتابی با این حجم اندک، اگر ناممکن نباشد بسیار دشوار است. چنان که در برخی آثار از این دست تنها اطلاعاتی ناقص از این مباحث انتقال داده شده است.

توصیه می‌شود اساتید و مدرسانی که دغدغه ذکر اجمالی همه یا بسیاری از مقامات، منازل و احوال عرفانی را دارند، رساله اوصاف/الاشراف خواجه نصیرالدین طوسی یا رسالانی موجز از این دست را هنگام تدریس فصول پنجم تا هفتم تدریس کنند.

در فصل هفتم ابزارهای سر و سلوک مطرح شده است و ضمن تعریف ریاضت و اهداف آن به مراقبه، محبت و مراحل آن، همچنین فکر و اقسام و آثار آن، نیز ذکر و اقسام و شرایط آن به تفصیل و نیز به عزلت، سکوت، سهر و جوع به اجمال پرداخته شده است. فصل هشتم در آسیب‌شناسی عرفان و آفات راه است که ضمن بیان بنیان‌های عرفان اصیل به تمایز بین عرفان و شیخ عرفان نیز پرداخته می‌شود و به انواع آفات و دامگاه‌های اصل سلوک اشاره می‌شود. فصل نهم به نهادهای تاریخی و اجتماعی عرفان عملی و آیین‌ها و مناسک عرفا و اهداف و تمایز و اختصاص دارد از جمله سماع و اربعین و چله‌نشینی.

امید است این نخستین گام‌ها از مسیر معرفی مبانی عرفان اسلامی، سلام بتواند به معرفی و تبیین عرفان ناب و بیان ابعاد گوناگون آن تا حدودی قرین توفیق باشد. واضح است که از پیشنهادها و انتقادهای همکاران و نیز خوانندگان گرامی متن در راستای تکمیل آن استقبال می‌کنیم. در اینجا لازم است از محقق و فاضل گرامی جناب آقای مهدی کمپانی زارع که تألیف فصل‌های ششم، نهم و بخشی از فصل سوم (بخش علم النفس عرفانی) و بخشی از فصل چهارم (از اقسام سالکان تا تفاوت‌های رهروان طریق) را به عهده داشتند و همچنین دکتر وحید محمودی دبیر محترم گروه ادیان و عرفان «سمت» که علاوه بر تهیه فیش‌های بخش پایانی فصل هفتم و نگارش بخشی از آن (از مبحث سکوت تا مبحث جوع)، ویرایش کلی و یکسان‌سازی ارجاع به منابع طرح

سؤالات پایان فصول و نیز استخراج نمایه‌ها را به عهده داشتند قدردانی و تشکر کنم.

همچنین از همکاران محترم جناب آقای دکتر هادی و کیلی و دکتر محمود شیخ که کل اثر را بازبینی و پیشنهادهای درخور تأمل و دقیقی را ارائه کردند و نیز سرکار خانم دکتر ملیحه معلم، مدیر محترم گروه ادیان و عرفان «سمت» که علی‌رغم تأخیر ایجادشده در تدوین این اثر همواره مشوق تألیف آن بودند و درنهایت از مرحوم دکتر احمد احمدی (ره) که چنان که در آغاز گفته شد مشوق اصلی تهیه این کتاب بودند سپاسگزاری و قدردانی می‌کنم.

و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین

دکتر سعید رحیمیان

دی‌ماه ۱۳۹۶

www.ketab.ir